

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Joanny Woźniak

pt.

*Rola kapitału społecznego klastrów prowadzących działalność w zakresie
inteligentnych specjalizacji województwa podkarpackiego*
napisanej pod kierunkiem dr hab. Macieja Gitlinga, prof. UR

Podstawą sporządzenia recenzji rozprawy doktorskiej mgr Joanny Woźniak pt. *Rola kapitału społecznego klastrów prowadzących działalność w zakresie inteligentnych specjalizacji województwa podkarpackiego* napisanej pod kierunkiem dr hab. Macieja Gitlinga, prof. UR jest pismo dziekana Wydziału Socjologiczno-Historycznego Uniwersytetu Rzeszowskiego powołujące mnie na recenzenta ww. dysertacji.

Wstęp

Polityka regionalna Unii Europejskiej, realizowana również na poziomie krajowym, wprowadziła kilka lat temu pojęcie *inteligentnych specjalizacji* na oznaczenie cech wyróżniających regionalną gospodarkę, a tym samym będących przedmiotem polityk publicznych na poziomie regionalnym. Jeśli bowiem w regionie dominuje określony rodzaj przemysłu, to warto tę gałąź przemysłu wspierać i jednocześnie tworzyć przyjazne do rozwoju środowisko. Niesie to ze sobą różnorodne konsekwencje, na przykład w postaci określonego kształtu rynku pracy, systemu edukacji regionalnej, szczególnie na poziomie zawodowym, czy wreszcie kreowania jakości życia mieszkańców. Pojęcie *inteligentnych specjalizacji* stało się zatem kluczowym pojęciem w zakresie polityki regionalnej czy ekonomii. Niemniej jednak przedsiębiorstwa w określonych specjalizacjach są tworzone przez ludzi i ich zachowania, a wpływają na nie wartości, postawy czy przekonania. Stąd też działalność firm w zakresie

inteligentnych specjalizacji może być również analizowana z perspektywy socjologicznej, a nie tylko ekonomii, nauk o zarządzaniu czy nauk o polityce.

Joanna Woźniak w swojej dysertacji pt. *Rola kapitału społecznego klastrów prowadzących działalność w zakresie inteligentnych specjalizacji województwa podkarpackiego* zajęła się badaniem i analizą kapitału społecznego klastrów w ramach inteligentnych specjalizacji. Klastry „wesły” do języka nauk społecznych na świecie pod koniec XX wieku, kiedy to na gruncie teorii rozwoju regionalnego zaczęto podkreślać współpracę przedsiębiorstw w zarządzaniu łańcuchem dostaw. Niewątpliwie obniżenie kosztów produkcji stanowiło podstawowy czynnik ekonomiczny podjęcia współpracy przez firmy obok cech psychologicznych i społecznych przedsiębiorców, którzy zaczęli dostrzegać korzyści ze współpracy. Jednym z elementów sukcesu funkcjonowania klastrów jest kapitał społeczny – wielowymiarowe i złożone zjawisko polegające na wykorzystaniu sieci społecznych, zaufania, kooperacji, znajomości.

Joanna Woźniak obrała za swój przedmiot badań analizę roli kapitału społecznego klastrów województwa podkarpackiego w zakresie inteligentnych specjalizacji, co stanowi ważne zagadnienie nie tylko dla rozwoju różnych nauk – socjologii, nauk o polityce w zakresie polityki regionalnej, nauk o zarządzaniu, ale również dla praktyki polityki regionalnej, polityki klastrów czy samego wręcz zarządzania przedsiębiorstwami. Ważność zagadnienia niesie ze sobą ciężar odpowiedzialności za wyniki badań, które można wykorzystać do praktyki biznesowej czy administracyjnej i warto również spojrzeć na tę dysertację z punktu widzenia możliwości wykorzystania wniosków w charakterze rekomendacji.

Ocena ogólna

Dysertacja ma charakter teoretyczno-empiryczny, składa się z części teoretycznej, metodologicznej i empirycznej. W części teoretycznej znalazły się cztery rozdziały. Rozdział I został poświęcony kapitałowi w naukach społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem kapitału społecznego. Prezentacja dorobku badaczy kapitału społecznego została przedstawiona w sposób rzetelny, Autorka odwołuje się do wielu znaczących koncepcji, klasyków analizujących i badających pojęcie kapitału społecznego.

Rozdział II zatytułowany *Znaczenie powiązań w wymianie wiedzy* jest rozdziałem, w którym znalazło się wyjaśnienie kilku kluczowych zagadnień będących przedmiotem badań, jak koncepcja pola Bourdieu, społeczeństwo sieci Castellsa, gospodarka oparta na wiedzy, klastry.

Rozdział III pt. *Wyzwania społeczno-gospodarcze stojące przed nauką* jest rozdziałem poświęconym roli uczelni we współczesnej gospodarce, z uwzględnieniem wpływu przemian społeczno-gospodarczych na uczelnie wyższe, rolę interesariuszy uczelni i współpracy uczelni z nimi, ukazaniem regionalnej misji uczelni.

W rozdziale IV pt. *Znaczenie regionu w kształtowaniu polityki innowacyjnej* zawarto koncepcję regionu uczącego się oraz analizę typów instytucji samorządu terytorialnego, organizacji pozarządowych i biznesu w kontekście rozwoju regionalnego, polityki proinnowacyjnej oraz samego rozwoju klastrów.

Podsumowując, część teoretyczna dysertacji została napisana zgodnie ze stanem faktycznym wiedzy, oparta została na literaturze przedmiotu z różnych nauk – socjologii, nauk o polityce, nauk o zarządzaniu, wykorzystano do analiz kanoniczne dzieła.

Część metodologiczna stanowi część drugą dysertacji. Znajdują się w niej określenie celu badań, problemy badawcze i hipotezy, dobór metod i technik badawczych, dobór próby jak również zakres przeprowadzonych badań empirycznych i charakterystyka terenu badań.

Autorka rozpoczyna rozdział od przedstawienia stanu dotychczasowej wiedzy w zakresie problematyki badawczej – dodać należałoby w Polsce, gdyż tylko tego rodzaju badania są przedstawiane w dysertacji. Celem pracy jest „socjologiczny opis i pomiar kapitału społecznego podmiotów tworzących klastry z branży inteligentnych specjalizacji województwa podkarpackiego, w tym takich zjawisk społecznych jak zaufanie, solidarność, współdziałanie, informacja, komunikacja, integracja, więzi społeczne oraz podmiotowość” (s. 135-136). W ten sposób sformułowany cel badań jest łatwy do zbadania – jest precyzyjny i konkretny. Choć trzeba pamiętać, iż pomiar, jak każdy dotyczący zjawisk społecznych, kapitału społecznego jest zadaniem trudnym. Ważniejsze jednak dla samego projektu badawczego jest przyjęte przez Autorkę założenie o „istnieniu czterech odrębnych pól – naukowego, samorządowego, biznesowego oraz pola partnerów społecznych. W ramach współpracy tych czterech pól powstaje nowe pole, którym jest klaster” (s. 135). Przyjęcie tego rodzaju założenia jest bardzo znaczącym walorem dysertacji – oparte na solidnych fundamentach teoretycznych (co można znaleźć w części teoretycznej dysertacji) implikuje metodologię badawczą i sposób analizy.

Autorka sformułowała w pracy siedem problemów badawczych, do których przyporządkowała hipotezy. Problemy badawcze dotyczą takich zagadnień, jak: 1) Jaki jest poziom zaufania w klastrach? 2) Czy podmioty w klastrach są względem siebie solidarne? 3) Jaka jest częstotliwość współdziałania pomiędzy podmiotami w klastrach? 4) Jak podmioty oceniają komunikację w klastrach? 5) Jaki jest poziom integracji wśród podmiotów w klastrach? 6) Jaka jest siła więzi społecznych wśród podmiotów w klastrach? 7) Jaki jest

poziom podmiotowości wśród podmiotów w klastrach? Wykaz problemów badawczych ukazuje silny związek z częścią teoretyczną (zagadnienia te zostały opisane i przedstawione w pierwszych rozdziałach pracy) oraz z celem, jakim jest socjologiczny opis i pomiar kapitału społecznego. Wszystkie problemy badawcze odnoszą się do pojęć będących przedmiotem analiz i zainteresowania socjologii.

Do każdego problemu badawczego głównego Autorka dysertacji przyporządkowała problemy badawcze szczegółowe przedstawione w formie pytań badawczych. Kilka pytań badawczych szczegółowych do każdego problemu badawczego z jednej strony pozwala na uporządkowanie procesu badawczego, a z drugiej strony stwarza badaczowi, jak i recenzentowi, trudność w nadmiarze zagadnień do zbadania i oceny.

Do każdego z problemów badawczych Autorka przyporządkowała również hipotezy i zgodnie z kanonem wiedzy i zasadami realizacji projektów badawczych. Uprawniony jest podział na hipotezy główne i szczegółowe oraz ich korespondencja z problemami badawczymi głównymi i szczegółowymi. Na uwagę recenzenta zasługuje jedynie fakt, iż w niektórych hipotezach użyto sformułowań bardzo nieostrych, wartościujących i trudno weryfikowalnych jak *wysoki*, np. w hipotezie VII na stronie 139 (*Poziom identyfikacji podmiotów z klastrami jest wysoki*).

W podrozdziale *Dobór metod, technik i narzędzi badawczych* Autorka przedstawia założenia wykorzystanych metod i technik badawczych. Píše: „W ramach badań empirycznych dla potrzeb niniejszej dysertacji zastosowano triangulację danych oraz triangulację metodologiczną” (s. 141). Obie formy triangulacji są w tym przypadku uzasadnione. „Triangulacja danych obejmuje badania koordynatorów klastrów oraz przedstawicieli czterech podmiotów w klastrach: biznesu, nauki, samorządu oraz partnerów społecznych” (s. 141) (...) Z kolei w ramach triangulacji metodologicznej zastosowano metodę wywiadu swobodnego oraz wywiadu skategoryzowanego. Ten drugi został zrealizowany techniką CAWI, a kwestionariusz składał się z 48 pytań, w tym 7 pytań metryczkowych.

Dobór próby do badań empirycznych to kolejny podrozdział w części metodologicznej, w którym zawarto informacje dotyczące doboru respondentów. Autorka badań założyła realizację badania IDI na próbie 8 koordynatorów klastrów i 11 przedstawicieli podmiotów przy wykorzystaniu doboru celowego, przy założeniu, że na terenie województwa podkarpackiego znajduje się 9 klastrów w zakresie inteligentnych specjalizacji. Badania ilościowe przeprowadzono techniką CAWI na próbie 168 osób z zastosowaniem doboru kwotowego przedstawicieli podmiotów w klastrach. W obu przypadkach dobór próby jest uzasadniony.

Rozdział metodologiczny kończy przedstawienie charakterystyki terenu badań, czyli krótki opis charakterystyki województwa podkarpackiego oraz krótki opis specjalizacji województwa podkarpackiego.

Część empiryczną stanowi przedstawienie wyników badań empirycznych. W jednym rozdziale podzielonym na sześć części znalazły się analizy wyników badań ilościowych i jakościowych uporządkowane w sposób tematyczny. Autorka wyróżniła następujące zagadnienia, jak zakładanie klastrow i motywy ich uczestnictwa, zaufanie i solidarność wśród podmiotów zrzeszonych w klastrach, współdziałanie w klastrach, informacja i komunikacja, integracja i więź społeczna w klastrach, podmiotowość klastrow oraz ich członków i partnerów. Przegląd wyodrębnionych zagadnień skłania do refleksji o socjologicznym charakterze analiz. Autorka wybrała najbardziej kluczowe elementy definicji kapitału społecznego i poddała je wnikliwej i dogłębnej analizie. Warto nadmienić, iż każdy z ukazanych powyżej zagadnień składa się z kilku szczegółowych tematów.

Czytając część empiryczną daje się zauważyć rzetelne analizy każdego z elementów składowych kapitału społecznego. Ma miejsce rzeczowa narracja łącząca wyniki badań ilościowych i jakościowych. Przeprowadzona przez Joannę Woźniak triangulacja danych zasługuje na wyróżnienie. W analizach statystycznych wykorzystano analizy rozkładu zmiennej oraz metody analizy współzależności zjawisk, które przedstawiono w sposób tabelaryczny i w postaci wykresów. Z kolei cytaty z przeprowadzonych badań jakościowych ilustrują przeprowadzaną argumentację badacza. Na pozytywną uwagę zasługuje również fakt, iż wyniki badań Autorka łączy z innymi opracowaniami – polskimi i zagranicznymi, tym samym autorskie wyniki badań korespondują z innymi opracowaniami, dzięki czemu Autorka „dokłada swoją cegiełkę” do wiedzy na temat klastrow. Każdy z podrozdziałów rozpoczyna się od przytoczenia koncepcji teoretycznej danego zagadnienia od Durkheima począwszy, poprzez Nisbetta, Sztompkę, czy innych klasyków z zakresu nauk społecznych. W przeprowadzonych analizach wyodrębniono także poszczególne sektory gospodarki i rodzaje klastrow, oraz podział na naukę, biznes, samorząd terytorialny i partnerów społecznych.

Bibliografia składa się z 88 pozycji zwartych, 57 artykułów w wydawnictwach zwartych, 13 artykułów w czasopismach, źródeł prawnych i materiałów z internetu. Autorka skorzystała i wykorzystwała najbardziej popularne i znaczące pozycje w analizowanym przez siebie przedmiocie badań.

Dysertację kończy aneks, w skład którego wchodzi spis tabel, spis wykresów, spis rysunków, model heurystyczny, kwestionariusz ankiety CAWI, scenariusz wywiadu dla koordynatorów klastrow, scenariusz wywiadu dla członków i partnerów w klastrach.

Część dyskusyjna

Część dyskusyjna nad rozprawą dotyczy kilku kwestii, przy czym trzeba wyraźnie zaznaczyć, że poniższe wątpliwości i sugestie nie obniżają wartości bardzo dobrej pracy.

Część teoretyczną rozprawy oceniam bardzo wysoko, Autorka korzysta bowiem z kluczowych pozycji w światowej literaturze przedmiotu, wyodrębnia kapitały, a wśród nich tytułowemu kapitałowi społecznemu przyznaje kluczową rolę i poświęca mu należną uwagę. Warto mieć na uwadze, że sama koncepcja kapitału społecznego oparta jest na wielu różnych założeniach teoretycznych z zakresu teorii społecznej. Na przykład koncepcja strukturalistyczna Bourdieu różni się w założeniach od koncepcji Coleman'a czy (neo)funkcjonalizmu Putnama bądź Fukuyamy. Dlatego warto w tym miejscu postawić pytanie, w jakim nurcie prowadzone są analizy Autorki? W analizach zabrakło mi tego rodzaju wnioskowania i wyjaśniania niektórych wyników badań, w szczególności w zakończeniu, które stanowi zwięzły przegląd wyników badań empirycznych, za to bez odniesienia do części teoretycznej, z której pozostał jedynie aparat pojęciowy, przełożony następnie na problemy badawcze.

Po wtóre, brakuje w recenzowanej dysertacji przykładów badań lat 80-tych, 90-tych XX wieku w Europie Zachodniej nad klastrami, środowiskiem instytucjonalnym kreującym współpracę na poziomie regionalnym. Znane są i często przytaczane w literaturze przedmiotu badania Piore i Sabela, Keeble'a, Wilkinsona, Capello, Beccatiniego, czy badania nad regionami uczącymi się, na co warto zwrócić uwagę łącząc perspektywę socjologiczną i studiów regionalnych.

Po trzecie, uwagę recenzenta przykuwa fakt z jednej strony uporządkowania problemów szczegółowych, a z drugiej strony obawa dotycząca weryfikacji hipotez wobec ich nadmiaru.

Po czwarte, zabrakło mi opisu klastrów inteligentnych specjalizacji. Autorka rozpoczyna część empiryczną od prezentacji wyników badań, wcześniej w części metodologicznej krótko przedstawia inteligentne specjalizacje i klastry województwa podkarpackiego jak również w sposób tabelaryczny ukazuje respondentów pochodzących z określonych klastrów, niemniej jednak dla czytelnika z zewnątrz, kogoś spoza województwa podkarpackiego, istotne byłoby pokazanie, czym są konkretne badane klastry – kiedy powstały, przez kogo były założone i dlaczego (jak się okazuje różnorodny charakter powstania klastra wyraźnie determinuje nie tylko fazę początkową, ale również stopień jego rozwoju czy szybkość upadku), czym są kluczowe przedsięwzięcia poszczególnych klastrów, jakie kreują działania. Brak tego rodzaju informacji powoduje, że czytelnik zostaje „wrzucony na głęboką wodę” analiz, bardzo dobrze zresztą przeprowadzonych, co daje ogólny ogląd sytuacji kapitału

społecznego wśród instytucji klastrow, ale często szczegółowe analizy odnoszące się do konkretnego typu klastra czy rodzaju inteligentnej specjalizacji pozostawiają niedosyt braku pełnej wiedzy o badanym zjawisku.

Po piąte, na chwilę refleksji zasługuje narzędzie badawcze – scenariusz wywiadu CAWI, który składa się z 48 pytań. Doświadczenie badawcze recenzenta podpowiada, iż długie kwestionariusze przyczyniają się wielokrotnie do znużenia respondentów, co oznacza, iż odpowiedzi na ostatnie pytania są z reguły wypełniane „od niechcienia”. Rozumiem, że porządek pytań i problemów badawczych skutkował porządkiem w kwestionariuszu wywiadu, niemniej jednak czy zdaniem Autorki, długość kwestionariusza mogła mieć wpływ na jakość wypowiedzi respondentów, a tym samym na jakość wyników badań.

Konkluzja

Biorąc pod uwagę wartość dysertacji, prawidłową strukturę, walory dotyczące znajomości tematu, umiejętności realizacji badań empirycznych, przeprowadzania analiz i trafności wniosków, stwierdzam, że rozprawa doktorska Pani mgr Joanny Woźniak pt. *Rola kapitału społecznego klastrow prowadzących działalność w zakresie inteligentnych specjalizacji województwa podkarpackiego* napisana pod kierunkiem dr hab. Macieja Gitlinga, prof. UR spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim określone w Ustawie o stopniach i tytule naukowym oraz stopniach i tytule naukowym w zakresie sztuki. Tym samym wnoszę o przyjęcie rozprawy doktorskiej i wnioskuję o dopuszczenie Pani mgr Joanny Woźniak do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

